

A fenti mondatok azonban a nyomdai felszerelésről sokat elárulnak. Ezek szerint Erőséknek hét mázsa öntött betűje égett össze Debrecenben. Ez hétszer több, mint amennyivel pl. Hess 1473-ban egyetlen betűtípus öntvényeivel Budán dolgozott, ugyanakkor hatszor kevesebb, mint amennyivel a komáromi nyomda 1811-ben rendelkezett, amikor Erős annak megvételére unszolta Kazinczyt. Tehát a 19. század elején a betűk mennyisége kifejezetten szerény műhelyre utal. A réz mennyisége viszont meglepően magas. Hiszen egy-egy kis atlasz előállításához, amelyeneket 1800–1804 között a rézmetsző diákok készítettek, egy-másfél tucat, arasznyi rézlapocskára volt csupán szükség, amelynek súlya néhány kilóban, nem mázsában fejezhető ki. A két sajtó szükségét éppen az a két, eltérő technika, a magas (öntött betűkkel) és mélynyomás (rézlemezekkel), tette elengedhetetlenné,⁴⁷ amellyel Erősék dolgoztak.

Érdekes, hogy a sajtókról a megállapodásban nem esik szó. Ez talán azzal magyarázható, hogy ezek – az összeolvadt betűöntvényekkel együtt – az 1811. áprilisi, nagy debreceni tűzvészben összeolvadtak. A közös tulajdont ért jelentős károsodás terhét természetesen együtt viselték. De vajon mi történt a patricákkal, a matricákkal és az öntőműszerrel? Ezekről Pap mégis részletesen beszámol, mint olyanokról, amelyet Erőssel közösen készítettek. Joggal feltételezhető, hogy ezek megmaradtak, hiszen egy-két kis ládában mindez bőven elfért. A legvalószínűbb az, hogy mindezt Erős magánál tartotta, amikor a nyomdai felszerelés többi, terjedelmes és súlyos részét a tűzvész előtt Fazekas Mihálynál lerakta. Különbösen minek fejében vállalta volna át Erős a feles társának 200 forintnyi adósságát, ha a nagy debreceni tűzvészben nyomdai felszerelésük teljes egészében elpusztult? Ebben mindketten vétlenek voltak (vis major), így a feles társaknak nem maradt egymással szemben mit kiegyenlíteni.

Joggal feltételezhető tehát, hogy a rézmetsző diákok által előállított patricák, matricákat és öntőműszerek, amelyek felhasználásával öntött betűkkel Erős és Pap 1807-ben Kolozsvárott legalább két kiadványt állítottak elő, megmaradtak. Ezeket számolta el 1812-ben összesen 400 forint értékben egymás között Erős és Pap. Ekkor ez már nem volt valami nagy összeg a napóleoni háborúk által okozott infláció következtében. Pap „kosztjáért való adóssága” azonban 1807-ben keletkezett, így már reális a nyomda „Jelkét” alkotó és megmaradhatott felszereléseknek a két tulajdonos barát közötti elszámolása. Ezzel a megegyezéssel véget is ért a debreceni rézmetsző diákok társulása: Erős egyedül maradt, de tovább is próbálkozott saját nyomdája létrehozásával.

BORSA GEDEON

A „Kovácsnai–Teleki-corvina”. 1797-ben a *Literarischer Anzeiger* elsőként adott hírt az európai tudományos világ számára Teleki Sámuel könyvtáráról.¹ Az ismertetés minden bizonnyal a gyűjtemény katalógusának frissiben megjelent első kötetére szorítkozott, a görög és latin szerzők meglévő munkáit vette számba, köztük két kódexet Mátyás király könyvtárából, Tibullus munkáit, illetve egy Catullus–Tibullus–Propertius-corvinát. A lipcsei lap közlését Wilhelm Weinberger

⁴⁷ Abban az időben a magasnyomás függőleges irányú, nem túl erős sajtolást, inkább szinte csak érintést, míg a mélynyomás vízszintes hengerek közötti igen erős préselést igényelt. Ehhez természetesen két különböző sajtóra volt szükség.

¹ *Literarischer Anzeiger. Annalen der gesamten Literatur ... 1796–1852(?)*. Leipzig: Brockhaus [rendszerintelenül jelent meg] Idézi WEINBERGER, Wilhelm: *Beträge zur Handschriftenkunde*. I. (Die Bibliotheca Corvina) Sitzungsberichte der Kais. Akad. der Wissenschaften in Wien. Phil.-Hist. Klasse. 159. Bd., 6. Abh. Wien, 1908. 21.

tenyként fogadta el,² Csapodi Csaba angol nyelvű munkájában megkérdőjelezte az információ hi-telességét.³ Néhány évvel később a *Magyar Kurír* olvasóközönsége is értesülhetett Teleki gyűj-te-ményének kincseiről. Kazinczy Ferenc tett róluk említést, igaz, szintén csak a katalógus alapján. Ugyanő az *Erdélyi levelek* 1839-es kiadásában megintcsak fölhívta az olvasók figyelmét a Catullus–Tibullus–Propertius-kódexre, de a szöveg helyéből kiderül, hogy erdélyi útja során nem látta a kéziratot.⁴

Teleki Sámuel jeles katolikus kortársától, Batthyány Ignác püspöktől eltérően nem volt biblio-fil gyűjtő. A Téka és Teleki kitűnő monográfiája, Deé Nagy Anikó hatalmas könyvében részlete-sen bemutatta, hogy elsődlegesen korszerű tudományos könyvtárat kívánt létrehozni Erdélyben⁵. Kuriózumok, bibliofil kiadványok és kéziratok csak egyéb tervek és munkák hozadékaként ke-rültek hozzá. Az „egyéb tervek és munkák” persze nem kisebb vállalkozásokat takarnak, mint az Erdély történetére vonatkozó dokumentumok, eredeti kéziratok és másolatok összegyűjtését, vagy a ma is alapszöveggként használt 1784-es utrechti Janus-kiadás sajtó alá rendezését. És természet-e-sen a megszállott gyűjtő időnként olyan köteteket is megszerezhetett, amelyeknek unikum-, vagy kuriózum-volta csábította el.

Könyvtárának ebben a tekintetben leginkább elhíresült darabja Miguel Servet *Christianismi Restitutio*-ja volt. A spanyol orvos 1553-ban publikálta munkáját. A szerző még ez év őszén máglyán végezte, kevésbé közismert, hogy az összes föllelhető példánnyal együtt. Három kötet azonban biztosan elkerülte a sorsát, melyeknek egyike egy Angliában peregrináló erdélyi diák tulajdonába került. Ő a számukra nem csak bibliofil értékkel bíró könyvet az unitárius egyházra hagyta, ahol aztán a mindenkori püspök örökölte elődjétől. Teleki 1764-ben teszi az első kísérletet a Servet-mű megszerzésére, de mivel az egyház 60 aranyra tartotta az árat, a könyv csak 16 év elteltével jutott a Tékába. Furcsa módon, alig hogy megszerezte, hamarosan följajánlotta a császári könyvtárnak. Hogy nem a kor szokványos hivatalyszerzési manőveréről van szó, ami Teleki habitusától egyébként is teljesen idegen lett volna, egy kortárs följegyzéséből tudjuk. Az ajándékozás „a felséges II. József császárnak parancsoló kérésére” történt – mondja a krónikás. Van Swieten mindenesetre egy ék-köves gyűrű kíséretében tolmácsolta a Felsőgörgy köszönetét.⁶

Ezzel egyenértékű bibliofil-veszteségként kell elkönyvelnünk a Tacitus-corvina elszármazását Marosvásárhelyről. A kancellár 1801-ben bukkant a kódex nyomára Jeremias Jakob Oberlin Tacitus-kiadásának bevezetőjében. Fölvette a kapcsolatot a strassburgi professzorral, s 1805-ben arról értesíti Aranka Györgyöt, hogy „jó drágán” ugyan, de sikerült megvásárolnia a kéziratot. Egy kései utód aztán a 20. század első felében a Téka számos kincsével együtt az Egyesült Államokba vitte 'Tacitust', s ma a Yale Egyetem könyvtára őrzi.⁷

Teleki már európai útjáról hazatérőben igazi gyűjtő volt, emellett pedig hamarosan képzett gyűj-tővé is vált. A Tékában az évek során figyelemre méltó könyvészeti szakirodalom halmozódott föl. Sárdi házából, majd különösen 1770-től sáromberki birtokáról folyamatos kapcsolatban állt az utazás során megismert neves filológusokkal, hosszabb tanulmányúton kinntartózkodó erdélyi peregrinusokkal, s itthon is volt néhány jó embere, közvetlen munkatársa. Közéjük tartozott Ko-

² WEINBERGER: *i. m.* 21.

³ CSAPODI, Csaba: *The Corvinian Library. History and Stock*. Bp. 1973. 177. (159. tétel)

⁴ L. F. CSANAK Dóra: *Hogyan vásárolta meg Teleki Sámuel a Tacitus-corvinát?* In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. KOVÁCS András, SIPOS Gábor, TONK Sándor. Kolozsvár, 1996. 117–125.

⁵ DEÉ NAGY Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, 1997.

⁶ DEÉ NAGY: *i. m.* 222–223.

⁷ CSAPODI: *i. m.* 362–363. (620. tétel) – BUSTYA Endre: *A marosvásárhelyi Teleki-téka elüint Piccolomini-kódexe s egy Amerikában felbukkant Piccolomini-corvina*. = MKsz 1965. 329–332. – F. CSANAK: *i. m.*

vásznai Sándor. A megkésve iskolába adott falusi papfiú elképesztő szorgalommal és tehetséggel vált a marosvásárhelyi kollégium professzorává, a 18. századi Erdély talán legjobb latin filológusává.⁸ Önéletírása szerint már az '50-es évek közepén kapcsolatba kerülhetett Teleki Sámuellel, ő lett volna a praeceptor, ha az ifjú Marosvásárhelyen folytatja tanulmányait. Apjának végrendelete azonban keresztülhúzta a szándékot, Sámuel nem költözött be a kollégiumba, és Kovásznai csak évtizedekkel később szegődött munkatársául. 1771-től tizenkét éven át dolgoztak a Janus-kiadáson, de aztán éppen a várva-várt kötet megjelenése vetett véget kapcsolatuknak. Teleki ugyanis az előszóban nem nevezte meg munkatársait. Valóban méltánytalanul járt el, tudniillik már csak az előmunkálatok során főlhalmozódott Kovásznai-jegyzetek mennyisége is hatalmas munkáról tanúskodik, nem beszélve arról, hogy talán Kovásznai vállalta magára a sikamlósabb darabok szövegrekonstrukcióját és jegyzetelését, s ezzel a bevallottan szemérmes Teleki válláról óriási terhet vett le. (Telekit – levelei tanúsága szerint – éveken át nyomasztotta a probléma, olyannyira, hogy ezeket a verseket az 1760-as években még egyszerűen el akarta hagyni a korpuszból.)⁹

A nyolcvanas évek elején azonban még töretlen volt a bizalom mindkettőjük részéről. Kovásznai az 1782-ben, Utrechtben megjelent *Carmina exequialia* című kötetét, elogiumok és vegyes költemények tárát Telekinek ajánlotta, minden bizonnyal a kiadás költségeit is maga a gróf állta.¹⁰ Úgy tűnik, a könyv 200 éve porosodik olvasatlanul a nagyobb könyvtárak polcain. Ha a terjedelmes, nem ritkán terjengős elogiumok értékét lehet is vitatni, Kovásznai ugyanis inkább a csipős epigramma műfajában érzi otthon magát, tartalmilag nem érdektelenek. Többek között az alábbi elégikus darab sem.

DE
CODICE MS. CATULLI, TIBULLI ET PROPERTII;
QUEM ILL. S. R. I. COMITI
SAMUELI TELEKINO
DONO DEDI,
ANNO 1776.

Vade liber, jam te Samuel Telekinus habebit.
I, veteri domino rursus adeptus parem.
Non audent nostri socium te ferre libelli,
Nec mea parva nimis bibliotheca capit.
Tu Reges sectare, aulasque habitato potentum,
Illustres semper quem tenere viri.
Quem Rex Matthias, Princeps et Apaffius olim
Condiderint gazis, Betleniusque, suis.
Nec te poeniteat, Budae quod ab arce remotus,
Ad vada Marisi jam velut exul agas.
Scrinia te quamvis ibi nobiliora tenebant,
Et loculi plures turbaque major erant;
Nec tamen hanc ideo subiturus temne tabernam,
Cui similem nullam Dacia nostra tulit.
Matthia certe dominus tibi doctior hic est,
Librorumque illi cedit amore nihil.

⁸ KOVÁSZNAI Sándor: *Az ész igaz útján*. Válogatott írások. S. a. r., bev., jegyz. KOCZIÁNY László. Bukarest, 1970.

⁹ DEÉ NAGY: *i. m.* 153.

¹⁰ KOVÁSZNAI, Alexandri: *Carmina exequialia, et pauca quaedam alius argumenti*. Trajecti Batavorum MDCCLXXXII.

Ne dubita justum sit quin habiturus honorem
 Ille tibi, ut celebri conspiciare loco.
 Ergo, liber, cum te Saronberkinus Apollo
 Accipiet, nostri sis memor usque, vale.¹¹

Tehát Kovásznai a kódexet Telekinek ajándékozta, mivel saját kis gyűjteménye nem méltó hely számára. Erdély két fejedelme, korábban pedig Mátyás volt a tulajdonosa, akit Teleki műveltségben és köynvszeretben is fölülmúl.

A Téka monográfusa négy olyan kódexet ismer, amelyek egykor megvoltak a könyvtárban: az említett Tacitus-corvinát; egy gazdagon díszített 14. századi Bibliát; egy magyar nyelvű Szentek életét az 1520-as évek második feléből; végül pedig Aeneas Sylvius Piccolomini, II. Pius pápa leveleinek 15. századi illuminált korpuszát.¹² Bustya Endre, amikor 1965-ben a *Magyar Könyvszemle* lapjain föltárta a 'Tacitus' Amerikába kerülését, egyéb kéziratokat is említett a veszteségek között, a mi kódexünkről azonban nem tett említést.¹³ Sőt, már Csontos János is csak négy kézitról emlékezik meg, amikor 1879-ben a Magyar Történelmi Társulat rendes évi kirándulását követően a *Századok* lapjain ismerteti a könyvtörténeti bizottság marosvásárhelyi látogatásának eredményét.¹⁴

¹¹ KOVÁSZNAI, Alexandri: *i. m.* 175–176.:

A
 CATULLUS-TIBULLUS-PROPERTIUS-KÓDEX,
 MELYET RÓMAI SZENT BIRODALMI GRÓF
 TELEKI SÁMUELNEK
 AJÁNDÉKOZTAM
 1776-BAN

Kódex, régi urad méltó párjára találtál,
 Őrizzen Teleki Sámuel úr ezután!
 Könyveim úgysem mernének társként befogadni,
 S apró tékám is túl kicsi volna neked.
 Élj a király mellett, vagy főúr légyen a gazdád,
 Hisz' téged mindig nagyhirű férfit bírt.
 Két fejedelmünk, Bethlen, Apaffi, s előbb a királyunk,
 Mátyás legdrágább kincsei közt voltál.
 Szégyellned sose kell, hogy elűzve Budáról most csak
 Lenn a Maros partján vár tereád menedék.
 Ámbár szebb, nemesebb, tágasb szekrénybe helyeztek,
 És könyvek serege vett körül ott téged,
 Mégse becsüld le az új lakodat, hova költözöl immár,
 Ennek párját még Dacia nem látta.
 Itt él új gazdád, ki tanultságban Mátyást megelőzi,
 S köynvszeretben sem győzi le őt a király.
 Nála, ne kételkedj, oly' tiszteletet várhatsz el,
 Mínta csodálnának téged a Föld közepén.
 Menj hát, könyv, s amikor majd Sáromberki Apolló
 birtokol, emlékezz rám és boldogul élj!

¹² DEÉ NAGY: *i. m.* 219.

¹³ BUSTYA: *i. m.*

¹⁴ CSONTOSI János: *A Magyar Történelmi Társulat 1879. évi ... kirándulása Maros-Torda vármegyébe s Marosvásárhely és Segesvár városaiba. A könyvtörténeti bizottság jelentése.* = *Századok* 1879. 146.

Hogy Kovásznai verse elkerülte a kutatók figyelmét, nem szorul magyarázatra. Annál különösebb, hogy a Téka nyomtatott katalógusa sem izgatta annyira a Corvina-kutatókat, hogy sorról sorra át-olvasták volna. Az I. kötet 96. lapján a Catullus-kötetek között a mi kódexünket írja le a rövid címfelvétel: „Catullus cum Tibullo et Propertio. Codex Ms. ex Bibl. Mathiae Corvini Reg. Hungariae”. Néhány lappal később, Tibullusnál, kicsit más címfelvétellel, de nyilvánvalóan ugyanez a kódex: „Codex MS. ex Bibl. Mathiae Corvini Regis Hungariae, in 4^{to}”.

Tehát négy egykorú adat áll rendelkezésünkre: Kovásznai verse, Teleki katalógusa, a lipcsei *Literarischer Anzeiger* közleménye 1797-ből, ez utóbbi azonban érdektelen, mivel a katalógusra támaszkodik, továbbá Kazinczy közlései, amelyek pedig csak abban a tekintetben fontosak számunkra, hogy ő sem látta a kódexet.¹⁵ Ezek alapján annyit állíthatunk, hogy Kovásznai 1776-ban a kódexet Telekinek ajándékozta, s mindketten úgy tudták, még 1782-ben és 1796-ban is, hogy Mátyás könyvtárából származik.

Tehetünk továbbá néhány kiegészítő megállapítást a modern publikációk eredményei alapján. Budáról kerültek corvinák Erdélybe. Szamosközy István Justinus-kódexe 1603-ban a kolozsvári jezsuita rendház földúlásakor pusztult el. Egy Catullus–Tibullus–Propertius-corvinát Nádudvari Sámuel fillérekért vett meg 1725-ben II. Apaffi Mihály hátrahagyott javainak elárverezésén. Tőle Köleséri Sámuelhez, majd – valószínűleg a bárói cím elnyerésének reményében – Savoyai Jenőhöz, 1736-ban pedig, Savoyai özvegyének halála után a Hofbibliothekbe került.¹⁶ Ma is Bécsben őrzik, Cod. Lat. 224. sz. jelzet alatt. Ennek corvina-volta nem zárja ki, hogy Mátyás könyvtárában még egy Catullus–Tibullus–Propertius-kódex lett volna, és akár mindkettő Erdélybe kerülhetett.

Nem biztos, hogy közelebb visz a megoldáshoz, de vessünk egy pillantást a két főszereplőre. 1776-ban javában dolgoznak a Janus-kiadáson. Mindketten képzett filológusnak tekinthetők, akik a 15. századi magyar humanizmus egészére is ráláttak valamelyest. Telekinek akár már hiteles corvina is megfordulhatott a kezében. 1759-ben, európai tanulmányútjának kezdetén a következő jegyzői naplójába: „Bétsben voltam a’ Császári Bibliothecabani, de erős hideg lévén egy óránál tovább nem mulathattam benne, az épületis igen drága és nagy, a’ Könyvekre nézve pedig igen gazdag, az Budai Bibliotheca[na]k némely reliquiái és az Eugenius Hertzeg Bibliothecaja is itten vadnak”.¹⁷ Emellett egyéb források is arra vallanak, hogy Teleki, mint oly sok kortársa, művelődéstörténeti jelentőségének megfelelően értékelte a Corvinát.

Mindezek alapján arra hajlanánk, hogy a Kovásznai–Teleki-kézirat akár hiteles corvina is lehetett. Ugyanakkor zavarba ejtő a csend, ami körülveszi a kódexet. Amikor a katalógus bevezetője a budai könyvtárról beszél, megállapítja, hogy 1526-ban elpusztult, szétszóródott, de maradványait őrzik Bécsben és Wolfenbüttelben. Saját corvinájáról azonban hallgat Teleki. Miért nem említi legalább lapalji jegyzetben, miközben egyébként számos bibliográfiai utalással dolgozik? Már nem érdekelt volna a Corvina kérdése? Nem valószínű, gondoljunk arra, mennyire felvillanyozta a ’Tacitus’ felbukkanása 1801-ben, még a maga mércéje szerint is nagyon sok pénzt adott érte. Miért hallgatnak az utódok, könyvtárörök és Teleki utódai egyaránt, akik a mindenkori kurátori tisztelet ellátták? Amikor a Könyvtörténeti Bizottság 1879-ben látogatást tett a Tékában, nagyon rövid idő állott rendelkezésére. Csontosai ugyan nem szól a gyűjtemény átvizsgálásának módjáról, de minden bizonnyal a könyvtárör adta kezükbe a nevezetesebb kéziratosokat. Leírja a már említett négy kötetet, „s ezzel a codexek ismertetését befejeztük” – mondja.¹⁸ Csontosai biztosan nem tanulmányozta át a katalógust korábban, mert különben jelezte volna legalább a kézirat hiányát, a könyv-

¹⁵ A *Literarischer Anzeiger* és ennek nyomán WEINBERGER két corvináról beszél, nyilvánvalóan félreértve a kettős címfelvételt, Kazinczy pedig háromról, valószínűleg ugyanezen okból.

¹⁶ JAKÓ Zsigmond: *Erdély és a Corvina*. = MKSz 1966. 237–244.

¹⁷ DEÉ NAGY: *i. m.* 164.

¹⁸ CSONTOSI: *i. m.*

tárör pedig nemhogy corvináról, de az említettekén kívül más Mohács előtti kéziratról sem tudott. Alig öt évtizeddel az alapító halála után már a kódex emléke sem élt a Tékában?

Esetleg nem is corvinát őrzött a gróf? Valamikor 1776 után fölismerete, hogy egy közönséges kódexet kapott Kovásznaitól ajándékba, de a korábban készült címleírást elfelejtette javíttatni a katalógus előkészítése során?

Vagy a Janus-kiadás lázában égő két filológust elvakították a magyar hajdankor legragyogóbb lapjai, s nem tudtak és nem is akartak a filológus szigorú szemével tekinteni a kódexre? Vagy a 'translatio studiorum' analógiájával van dolgunk, a mouseion translációjával? Azaz ahogy a Múzsák a barbár hódítók elől menekülve elhagyták Hellászt, a par excellence magyar mouseionnak, a Corvinának a barbár pusztítás után Erdélyben kellett menedéket találnia? Teleki pedig – mint Kovásznai sugallja – maga Apollón Múszagetész? S mindennek manifeszt jeleként fel kellett tűnnie egy corvinának a gyűjteményben?

Válasz nincs, de talán a kérdőjelek száma csökkenthető a Téka revíziós jegyzékeinek figyelmes átlapozásával.

FÖLDESI FERENC

A Csáthy cég könyvkiadása a két világháború között. A Csáthy Ferenc egyetemi könyvkereskedés és irodalmi vállalat rt. nem tartozott a jelentős cégek közé a két világháború közötti időszakban. Figyelemre méltó azonban már csak azért is, mert egyike azon kevés cégnek, amelyeknek nem Budapesten, hanem vidéken volt a székhelyük.¹ Mint köztudott Magyarország mindig is fővárosközpontú volt, a statisztikák szerint a korszakban csak harmadannyi könyv jelent meg vidéken mint Budapesten. A nagyobb városok közül is csak az egyetemmel rendelkező Szeged, Debrecen, Pécs és Kolozsvár számított könyvkiadó központnak.²

Egy 1928-as évkönyvben megjelent egészoldalas hirdetésben a cég egy nem nevezett munkatársa a következőképpen foglalta össze a vállalat addigi történetét:

„A Csáthy-cég alapítója nemes marási Csáthy György, szül. 1772-ben Debrecenben. Miután otthon kitanulta a nyomtatómesterséget, 1797-től 1804-ig Pesten Trattner könyvnyomdájában és a Kilián-féle könyvkereskedésben, Pozsonyban pedig a híres Landerer nyomdában képezte ki magát, honnan a debreceni városi tanács 1804-ben meghívta őt a városi nyomda élére. A Csáthy-féle könyvesboltot az 1805. évben tulajdonképpen Pápai Kiss István (19 kiadvány) pesti könyvkötő és könyvárus nyitotta meg, de annak vezetését azonnal vejeére, Csáthy Györgyre, illetve annak feleségére bízta (16 kiadvány), ki később Csáthy Györgynek 1817-ben bekövetkezett hirtelen halála után 1831-ig vezette az üzletet. Halála után fia, Csáthy Lajos (15 kiadvány) vette át az üzlet irányítását, ki 1848-ban Kossuth Lajossal és Jókai Mórral is összeköttetésben állott, amennyiben az utóbbi által szerkesztett Esti Lapok kiadását vállalta. 1859-ben társul vette Hügel Ottót, ki 1865-ig benmaradt a cégben. Csáthy Lajos 1866. jan. 1-én unokaöccsének, ifj. Csáthy Károlynak adta át a céget (172 kiadvány), ki kiválóan felkarolta a könyvkiadói üzletet, különösen a protestáns irodalmi kellékeket s megin-

¹ A cég 19. századi történetéről: ZOLTAI Lajos: *A Csáthy-féle debreceni könyvkereskedő és kiadó cég százéves története, 1815–1905*. Debrecen, 1905.

² Lásd erről: GOMBÁS Géza: *A könyvtermelés nemzetközi és hazai adatai*. = Magyar Statisztikai Szemle 1942. 8. sz. 527., ill. Uő: *A könyvtermelés legújabb nemzetközi (1941) és hazai (1942) adatai*. = Magyar Statisztikai Szemle 1944. 4–5. sz. 153.